

Politická a mediálna realita predprevratového obdobia Ruského impéria

Lubomír Guzi

Abstract

Political and Media Reality of the Pre-Revolutionary Period of the Russian Empire. *The Russian political scene at the end of the XIXth and at the beginning of the XXth represents a relatively interesting substrate of the most diverse subjects performing, hiding or rebelling in relation to official power. In the article, we focus on the analysis of the gradually emerging Russian political scene, the rising media environment, which went hand in hand with the strengthening of political opinions of the broadest spectrums - from official imperial ones, through most liberal to radical ones in the underground. We characterize the main power structures as well as the basic ascending political entities and their relationship to the rapidly developing media environment, especially the journalism of this period and classic literary legacy of the past.*

Keywords: political discourse, politics, Russian history in the imperial period, Russian language, Russian journalism.

Kľúčové slová: politický diskurs, politika, ruské dejiny v imperiálnom období, ruský jazyk, ruská žurnalistika.

Úvod

Problematika vzájomného ovplyvňovania sa politickej moci a vytvárania mediálnej reality s následným kreovaním spoločensko-politického a kultúrneho obsahu má v súčasnosti svoje typické črty presne tak isto, ako tomu bolo aj v minulosti. Osobitosti v tejto oblasti ľudskej činnosti vyplývajú aj z národných a štátotvorných tendencií vývoja toho ktorého štátneho útvaru. Druhá polovica XIX., resp. koniec XIX. a začiatok XX. storočia predstavujú svojrázny fenomén vývoja európskych, ale celkovo aj mimoeurópskych krajín.

V ruských dejinách ide taktiež o mimoriadne komplikované obdobie, vrcholom ktorého sa stali revolučné vystúpenia v rokoch 1905-1907, známe ako prvá ruská buržoázna revolúcia, následne „pluralitné monarchistické

buržoázno-demokratické obdobie“, ktoré nemecký historik M. Hildermeier nazýva akousi kontradikciou „liberálnej revolúcie“ a „konštitučnej autokracie“ (Hildermeier 2017: 45), výsledkom ktorých boli po vyčerpávajúcej Veľkej vojne dve ďalšie revolúcie, resp. jedno revolučné vystúpenie a jedno ozbrojené prevzatie moci, vo februári, resp. v októbri roku 1917. Prelom XIX. a XX. storočia predstavuje v stredoeurópskych kruhoch taktiež určitú výzvu. Zmiený úsek ruských dejín sa postuloval z hľadiska jeho vzťahu k zlomovému roku 1917, víťazstvu bolševikov a postupnému formovaniu vedúcej úlohy jednej strany v štáte a spoločnosti. V Československu a neskôr aj na Slovensku sa ruská dejinná realita a pohľad na problematiku Ruska ako takú odvíjal od sovietskeho a socialistického uhla pohľadu. Rusko predrevolučného obdobia slúžilo ako kritické podhubie vzniku a formovania sa nepriaznivej a dekadentnej situácie, logickým východiskom z ktorej bolo prevzatie moci bolševikmi a utvrdenie si svojich pozícií po boji s vtedajším „monarchistickým“ a „buržoázny“ imperializmom ako najvyšším štádiom kapitalizmu, s následným prechodom k budovaniu socializmu na základe marxisticko-leninskej doktríny. Zjednodušenie reálneho stavu spoločnosti konca impéria len na zredukovaný surogát ideologického a triedneho nepriateľa, unikala zraku analytika veľmi komplikovaná a nesmierne pestrá epocha, formujúca sa prakticky od šesťdesiatych rokov XIX. st. prakticky vo všetkých sférach ruskej spoločnosti. V našom ďalšom texte sa zameriame na charakteristiku daného obdobia, ktorého plynulý vývoj bol spretrhaný revolučnými vystúpeniami, Veľkou svetovou vojnou a neschopnosťou vtedajších ruských elít reformným spôsobom riešiť vzniknuté problémy spoločnosti. Konkrétne sa zameriame na charakteristiku intelektuálneho prostredia, konkrétne vo vzťahu k politickému a mediálnemu prostrediu druhej polovice a konca XIX. a začiatku XX. st.

Spoločensko-politické prostredie a jeho vplyv na vznik klasických politických strán a mediálneho prostredia v Rusku konca XIX. a začiatku XX. st.

Ak sa vo vzťahu k ruskému intelektuálnemu prostrediu máme dopracovať k charakteristike politických a spoločenských pomerov na prelome XIX. a XX. st., je nevyhnutné spájať niekoľko závažných faktov. Je zrejmé, že proces formovania politického prostredia s klasickým ponímaním politického pluralizmu sa začal v Rusku oveľa neskôr, než tomu bolo v krajinách Európy. Avšak pomerne razantné nasádzanie kapitalistických vzťahov, ktoré bolo sprevádzané postupným rozvrstvovaním obyvateľa vo vzťahu

k ekonomickým a politickým zmenám, opäť raz vývoj v časových fázach zovrelo a skomprimovalo.

Podľa ruských odborníkov sa polarizácia formujúcich sa politických síl nediala len v dvoch základných smeroch, ale hneď v troch. Okrem klasického pravicovo-ľavicového smerovania sa v „podmienkach formujúceho továrenského proletariátu, do ktorého veľmi intenzívne prenikali myšlienky marxizmu, nevyhnutnosť riešenia pozemkových vzťahov, prerozdelenia pôdy a vzkriesenia myšlienok *narodničestva*, neskutočne silným faktorom stáva vytvorenie radikálno-demokratického tábora a zakladanie tzv. revolučných strán (RSDRP – Ruská sociálnodemokratická strana, židovský Bund, socialistický revolucionári – „es-er“ – *eseri*, národní socialisti – „en-es“ – tzv. *enesy*, či *esery-maksimalisty*)“ (Semennikova 1993: 79, 107-109). Na prelome spomínaných storočí si svoj ekonomický status a potrebu politického zblížovania uvedomovali bohatnúce buržoázne kruhy, silnejúce kúpecké kruhy a progresívnejšia časť všadeprítomnej šľachty. Centristickejšie, či liberálnejšie pôsobili „kadeti“ – konštituční demokrati a „okt’abristy“ – *Sojuz 17 okt’abria*, nazvaní na počesť cárskeho *Manifestu 17. októbra 1905*, ktorý prakticky otvoril cestu k oklieštenej, no predsa len politickej pluralite v cárskom Rusku (Kuksyn, Kodin 1993: 4). Boli to práve nepokoje prvej ruskej revolúcie (1905-1907), ktoré dali impulz k vytváraniu, resp. postupnému legalizovaniu politických strán (Hildermeier 2004).

Okrem spomenutého spektra sa v danom období objavili a zaregistrovali strany zastávajúce hlavnú monarchistickú líniu – ochranu cára a vlasti, pravoslávia a národa, čo prezentovali nacionalistické černosotenské organizácie a monarchistické strany, akými boli *Sojuz ruskogo naroda* (Zväz ruského národa), *Russkaja monarchičeskaja partija*, *Sojuz Michaela Archagela* (Zväz Archanjela Michala), *Sojuz russkich l’udej* (Zväz ruských ľudí) a pod. Samozrejme, svoje zastúpenie mali aj anarchistické strany a organizácie, známy je celý rad teroristických skupín a buniek, konajúcich v zmysle hesla atentátnika A. I. Žeľabova, že „*história sa hýbe strašne potichu, je nutné ju popohnať*“, pričom mal taktiež dodať: „*ináč národ zdegeneruje ešte predtým, než sa dajú do pohybu liberáli a začnú konať*“ (Trifonov 1986: 82). L. M. Spirin napočítal okolo 87 politických strán, ktoré na začiatku XX. st. predstavovali ruské politické spektrum. Hoci sa autori skôr prikláňajú k číslu sto, podľa uvedeného autora bolo okolo päťdesiatky strán, ktoré by sme mohli považovať za celoštátne – *obsčerosijskije*. Ďalšie boli na úrovni národných strán. Jestvovali 4 veľké monarchistické strany, iné zdroje uvádzajú, že len veľkostatkárskych (*pomeščičjich*) bolo 7, 38 alebo 43 bolo takzvaných buržoázných (podnikateľsko-meštianskych) konzervatívneho alebo liberálneho razenia, 45 strán patrilo k maloburžoáznym, teda politickým organizáciám drobných podnikateľov (Spirin 1977: 308-309). Ruské

impérium, nehľadiac na svoje vývinové špecifiká, v tom čase už predstavovalo kapitalistickú krajinu, pomerne husto poprepletanú reliktmami feudálnych vzťahov, a to hlavne v takých častiach impéria, ako Stredná Ázia, Kaukaz a ďalšie vzdialené a prihraničné oblasti ázijskej časti krajiny. Impérium bolo *de facto* maloburžoáznou krajinou – veľkoburžoázia predstavovala 16,3 percenta obyvateľstva krajiny, formujúci sa proletariát asi 14,6 percenta, drobná buržoázia 60,7 percenta (samozrejme na úrovni poľnohospodárskej, remeselnej a obchodnej činnosti); z 11 miliónov pracujúcich, iba 1,7 mil. pracovalo v oblasti priemyslu, pričom odborných kádrov bolo iba 40 percent z nich, to jest okolo 700 tisíc. (Zevelev 1994: 11). Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1897 žilo v Ruskom impériu (bez Fínska, ktoré vtedy bolo jeho súčasťou) 126,6 mil. obyvateľov, z ktorých 73 percent žilo v Európskej časti. V roku 1914 dosiahol počet obyvateľov impéria (opäť bez Fínska) 175,1 ml. obyvateľov, čo činilo prírastok oproti predchádzajúcemu obdobiu až 38 percent, v 50 guberniách európskej časti Ruska to bolo 36 percent a na Kaukaze 38 percent (koncom XIX. st. boli pripojené oblasti strednej Ázie). K začiatku roku 1914 žilo v ruských mestách 26,2 mil. obyvateľov (15 percent), na vidieku asi 148,8 mil. obyvateľov, to jest takmer 85 percent, hoci mestských obyvateľov bolo o niečo viacej, avšak niektoré väčšie sídla mestského typu sa za mestá nepovažovali. V ruskom impériu bolo pri sčítaní obyvateľstva v roku 1897 registrovaných 146 jazykov, dominantnými etnikami boli Rusi (okolo 55 mil., to jest 48 percent), Ukrajinci (22 mil. t. j. 19 percent) a Bielorusi (6 mil., resp. 6 percent). Tieto východoslovanské národy tvorili štátotvornú väčšinu – viac než 83 mil. obyvateľov, čo činilo 72 percent obyvateľstva. V roku 1917 ich súhrny počet prevyšoval už 114 mil. ľudí. Z ďalších národností boli najpočetnejšími Poliaci (8 mil., k roku 1917 11 mil.), Tatári a turkické národy (okolo 14 mil., v roku 1917 takmer 17 mil.) a Židia (okolo 5 mil., k roku 1917 viac než 7 mil.) (Milov 2006: 70-71).

Sociálny status obyvateľstva ruského impéria na prelome XIX. a XX. st.

Aj keď sa v tomto období už riadne etablovali vrstvy a triedy spoločnosti typické pre takzvané kapitalistické usporiadanie spoločnosti, Ruské impérium zostávalo typickou stavovskou spoločnosťou, stratifikovanou podľa monarchistických vrstiev. Zachovanie takejto hierarchie s príslušnými privilégiami sa samozrejme prejavovalo v ekonomickej sfére, zastávaní štátnych postov aj v osobných konexiách. Základnými vrstvami spoločnosti zostávali klasicky šľachta, duchovenstvo, roľníctvo, mešťania, kozácky subetnos

a čestní občania (prípadne vrstva kupcov). Pre pochopenie politickej situácie a aktívnosti je nevyhnutné aspoň rámcovito spomenúť toto rozvrstvenie, ktoré sa svojráznym spôsobom prejavovalo aj na politickej aktivite jednotlivých tried, aj keď málokedy proporčne vyvážený spôsobom. Takéto rozvrstvenie bolo charakteristické hlavne pre väčšinu oblastí Európskej časti Ruského impéria, Sibír, Ďaleký Východ, ktoré boli obývané ruským obyvateľstvom. V okrajových častiach platilo tradičné miestne rozvrstvenie.

Najvyššou vrstvou bola samozrejme šľachta, ktorá na začiatku XX. st. predstavovala spoločne s rodinnými príslušníkmi asi 1,8 mil. obyvateľov, čo predstavovalo 1,5 percenta z celkového počtu obyvateľstva. Osobitnú skupinu tvorili príslušníci iných vrstiev, ktorí však za verné služby, dobročinnosť či osobité zásluhy získali „osobný šľachtický titul pre svoje deti“ (takými boli napr. V. I. Lenin či S. Ejzenštejn), celkovo asi 600 tis. ľudí („Ilya Nikolaevich“, otec V. I. Uljanova-Lenina, ako o tom píše R. Service, „*entered the social estate of the gentry*“, rovnako ako aj Leninov dedo z matkinej strany: „*Dr. Blank, landlord of an estate, moved into the ranks of the gentry*“, Service 1985: 11-12). Z dedičnej šľachty Rusi tvorili sotva polovicu, tretinu Poliaci, zvyšná časť patrila Gruzíncom, Turkidom (asi po šesť percent), Nemcom a Litovcom (po dve percentá). Aj keď šľachtici postupne strácali svoje pozície, zastávali najvyššie posty v Ríšskej Rade ministrov, na ministerstvách, v Štátnej rade, v súdnictve, v armáde a flotile, neskôr aj vo vytvorenej Štátnej dume. Vplyvné kresťanské duchovenstvo predstavovalo asi 589 tis. ľudí, spoločne s rodinami, čo predstavovalo asi 0,5 percenta. Najpočetnejšou vrstvou zostávali roľníci či sedliaci, ktorých bolo podľa sčítania z roku 1897 asi 97 mil. ľudí. – v 50 guberniách Európskeho Ruska to bolo 84 percent, v celom impériu predstavovalo roľníctvo so svojou komplikovanou štruktúrou okolo 77 percent (počet takzvaných *zažitočných* predstavoval od 3 – 5 percent do 15 – 20 percent, z ktorých najvyššiu vrstvu tvorili kulaci, *mirojedy*). Niekedy od roku 1895 sa zvyšoval podiel sedliakov, opúšťajúcich dediny a sela, k čomu prispela aj agrárna reforma v rokoch 1906-1913. nastal proces takzvaného „*raskreštanivanija*“, kedy sa roľníci prestávali venovať poľnohospodárstvu, čo sa ukázalo už v roku 1897, kedy z viac než 81 mil. dedinských obyvateľov 50 gubernií európskej časti Ruského impéria okolo 12 miliónov uviedlo ako svoju hlavnú pracovnú činnosť obchodno-remeselnú činnosť, pričom tento počet sa v roku 1905 zvýšil na 17 miliónov. K roľníckej vrstve sa počítala aj väčšina dedinského obyvateľstva Strednej Ázie, Stepného kraja a čiastočne aj Sibíri, ktorí sa uvádzali ako *inorodci*. Ich počet predstavoval koncom XIX. st. viac než 8 mil. ľudí, teda okolo sedem percent. Osobitnú skupinu predstavovalo kozáctvo, ktoré na konci XIX. st. tvorilo asi dve percentá obyvateľstva. Na Kaukaze a Prednom Kaukaze tvorilo desať percent obyvateľstva, v Sibíri

štyri percentá, s Strednej Ázií a v Stepnom kraji asi tri percentá tamojšieho obyvateľstva.

Čo sa týka mestských obyvateľov, tí sa na začiatku XX. st. rozdeľovali do niekoľkých skupín, a síce, na kupcov, teda obchodníkov, remeselníkov, robotníkov a nižších slúžnych, pričom mestské obyvateľstvo predstavovalo viac než desať percent obyvateľstva impéria.

Komplikovaná najvyššia ruská buržoázia tvorila v roku 1913 spoločne so statkármi (*pomeščikmi*) a vyššími úradníkmi viac než 4 milióny ľudí, čo bol oproti sčítaniu v roku 1897 nárast o jeden milión. Aj keď v spoločnosti tvorili okolo 2,5 percenta, jej majetok začal postupne výrazne narastať. Ruská veľkoburžoázia sa vytvárala z predstaviteľov mešťanov, privilegovaných (čestných) občanov, vyššieho sedliactva, no hlavne z kupcov, ktorí si svoj status upevnili a presne definovali ešte v XVIII. st. Táto vrstva bola v Ruskom impériu jedinou, zaradenie do ktorej si vyžadovalo peňažný príspevok.

Robotníci predstavovali asi 23,5 percent obyvateľstva, pričom pochádzali hlavne zo sedliackeho stavu, čo potvrdilo aj sčítanie z roku 1897 vo veľkých mestách ako Moskva, Petrohrad, Odesa, Baku a pod. Medzi rokmi 1900 až 1913 sa počet robotníkov zvýšil poldruha násobne. Nájomných robotníkov bolo okolo roku 1913 asi 18 – 19 miliónov. Asi 4 mil. z nich pracovali v oblasti továrenského výrobného a spracovateľského priemyslu, v baníctve a doprave. V drobnom priemysle to bolo 3 mil. robotníkov, v stavebníctve 1,5 mil. nádenníkov v poľnohospodárstve bolo asi 6,5 mil., v lesoch, ako pomocné sily na stavbách, v doprave a obchode pracovalo viac než 3 mil. robotníkov (Milov 2006: 75-85).

Čo sa týka intelektuálnej práce, ktorá je pre nás z hľadiska skúmanej problematiky najmarkantnejšia, začiatkom XX. st. bolo v Ruskom impériu spoločne s rodinnými príslušníkmi okolo 800 tisíc predstaviteľov inteligencie. Najviac vzdelaných intelektuálov (asi 350 tis.) pracovalo v priemysle, poľnohospodárstve, finančníctve a doprave. Právnikov bolo asi 12 tisíc., v zdravotníctve a školstve pracovalo asi 240 tis. ľudí, vo vede a kultúre asi 22 tis. Samotná inteligencia bola značne diferencovaná, tvorila pevnú súčasť spoločnosti, pozostávajúcu z rôznych skupín, ktoré sa v 60. a 70. rokoch XIX. st. označovali ako *raznočinci*. P. Waldron uvádza, že kým v roku 1897 bolo v impériu evidovaných 17 000 lekárov, v roku 1914 ich bolo 28 000, v oblasti poľnohospodárstva v tom istom roku zaznamenali 5000 veterinárov a 4000 kvalifikovaných agronómov. Medzi rokmi 1906 až 1914 takmer dvojnásobne narástol počet kvalifikovaných učiteľov, ktorý prevýšil 20 000 (Waldron 1997: 89-90). Problematika statusu a pôsobenia ruskej inteligencie je jednou z mnohých ruských kľúčových otázok. Ako samostatná sociálna skupina si svoje miesto prerážala len veľmi pozvoľna na pozadí

nekončiacieho procesu stierania hraníc medzi existujúcimi vrstvami spoločnosti. Postupne sa však vytvorili dve hlavné skupiny (Milov 2006: 84) – prvá sa orientovala na zabezpečovanie chodu rôznych systémov formujúceho sa kapitalistického spôsobu života v oblasti priemyslu, dopravy, komunikácií, bankovníctva, vedy, vzdelania, medicíny, periodickej tlače, kultúry, umenia a pod. Patrili tam hlavne vysokopostavení riadiaci pracovníci, z dnešného pohľadu „top manažéri“ vo veľkých podnikoch, inžinieri, vedci, profesori, úspešní právnici, vydavatelia, vyššie postavení pracovníci divadiel a pod. Druhú skupinu predstavovala väčšia časť učiteľov, lekárov, inžinierov a technikov, literátov a spisovateľov, hercov a pod., ktorí mali pochopenie pre ťažké postavenie dominujúcej masy národa a nejakým spôsobom, zväčša ani nie úspešným, sa snažili uľahčiť jeho existenciu a nájsť cestu k lepšiemu životu. Zjednoteniu tejto časti inteligencie a formovaniu určitých svetonázorových východísk napomáhali tie sociálno-ekonomické rozpory a protiklady, ktoré v ruskej spoločnosti narastali každým dňom a nevyhnutne si vyžadovali riešenie. Preto bola najväčšia časť ruskej inteligencie daného obdobia naladená revolučno-demokraticky, čo sa samozrejme prejavilo vo vytváraní a činnosti širokej škály politických strán a organizácii tohto zamerania (Milov 2006: 84-85). Toto však už bol proces povolený a vyvíjal z intelektuálneho dedičstva prvej polovice XIX. st.

Medzi politikou, žurnalistikou a literatúrou

Nadpis tejto časti nášho príspevku by bolo správnejšie rozšíriť na determinujúcu triádu ruskej spoločenskej reality – história – politika – kultúra, pričom zobrazená v literatúre. Ide o veľmi široké pojmy, ktoré determinujú aj nami analyzovanú problematiku. Literatúra, v ktorej je normalizovaný jazyk, ktorý naopak literatúru vytvára, z nej vychádza a do nej sa navracia, plnila v XIX. st. úlohu akejsi technologickej intelektuálnej hi-tech. Písané slovo, vydávané buď ako umelecká literatúra, literatúra faktu alebo publicistický text v podobe niektorého z jeho žánrov bolo determinujúce v politickom boji a pripravovalo podhubie nielen pre prezentáciu politických programov a myšlienok, ale aj pre ozbrojené vystúpenia, teroristické akcie a ďalšie násilné akty. Do takejto pozície sa dopracoval dokonca aj Lenin a ďalší vodcovia revolúcie. Trockij o sebe prehlásil: „*Hlavnú náplň môjho života – okrem rokov občianskej vojny tvorila v prvom rade stranická a spisovateľská činnosť*“ (Trockij 2001: 65). M. Vajskopf v predslove k svojej knihe píše, že sám Stalin „*sa raz dokonca sám nazval spisovateľom*“, *hoci ruština nebola jeho rodným jazykom a jeho publicistika nepreukazovala žiaden výrazný literárny talent. Ved' stalinský štýl vyzeral primitívne*

nym ešte aj v porovnaní s celobolševickým volapükom. Ako odpoveď na podobné poznámky si musím sám odpovedať, že práve štýl, jazyk ako taký, bol tým bezprostredným nástrojom jeho vzostupu k moci, a ktorý následne mal ten kolosálny efekt, príčiny ktorého si zasluhujú výskum. Nie náhodou Stalin jednu zo svojich posledných prác venoval jazyku – ako keby na znak vďaky za jeho verné služby“ (Vajskopf 2001: 384). Problematiku spoločnosti odzrkadľovala ruská klasická literatúra a to od Radiščeva, Puškina a Gogoľa až po autorov najznámejších politických románov ruskej literatúry – *Kto vinoval?* Alexandra Gercena (1846), *Otcy i deti* Ivana Turgeneva (1862), *Čto delat?* Nikolaja Černyševského (1863), *Besy (Diablom posadnuti)* Fiodora Dostojevského (1872) a *Voskresenje* Leva Tolstého (1899).

Závažným momentom sa koncom XIX. storočia stal jav, ktorý bezprostredne agitoval na fixovanie a formovanie intelektuálnej a jazykovej kultúry obyvateľstva. Akékoľvek však boli pohnutky a ciele (nesmieme zabúdať, že Ruské impérium aj v tomto období rozširovalo svoje ohromné územia a pripájalo oblasti s neslovanským obyvateľstvom, prakticky bez znalosti ruštiny) už koncom XIX. storočia sa Ruská monarchia dostáva na tretie miesto v množstve vydávanej literatúry. Najdôležitejším predpokladom takéhoto stavu bol rozvíjajúci sa papierenský priemysel, ktorý spolu s rozšírením typografického remesla mal rozhodujúci vplyv na rozvoj vydavateľskej činnosti. Okrem hlavného mesta sa opäť knihy začali tlačiť v Kyjeve, Kazani, Tiflise (Tbilisi), Rige, Odese. V krajine pracovalo okolo tisíciky typografií, ktoré produkovali do 10 000 knižných titulov ročne, čo 5,5 až 6-násobne prevyšovalo priemernú ročnú produkciu kníh za obdobie rokov 1861 – 1865, teda tesne po zrušení nevoľníctva. V roku 1895 bolo vydaných okolo 11,5 tisíc kníh, z ktorých boli tri štvrtiny v ruštine. Monarchia nezabúdala ani na vydávanie kníh po lotyšsky, estónsky, gruzínsky, arménsky či v jazyku jidiš. Neboli zriedkavé náklady po 3 – 5 tisíc exemplárov. Knihy vydávali vládne organizácie (oficiálne vydania), vedecké inštitúcie a vysokoškolské vydavateľstva, ďalej sa na vydávaní kníh podieľali spoločenské organizácie a samosprávy, čiže vyššie spomínané *zemstvá*. Vo vydávaní kníh konca XIX. storočia jednoznačne dominovali súkromné vydavateľstvá (Mironov 2003: 309-310).

Knihy putovali k čitateľom rôznymi spôsobmi, postupne rástli siete predajných stánkov a špecializovaných obchodov. Od druhej polovice 60. rokov do konca 90-tých sa ich počet rozrástol takmer 6-násobne a zastavil sa na čísle okolo troch tisícov. V Petrohrade bol otvorený knižný veľkosklad *Posrednik*, ktorý si kládol za cieľ distribúciu kníh medzi obyčajným ľudom, a to „*najlepšieho obsahu a najlacnejšej ceny*“ (Milov, 2006: 751). Už koncom 90. rokov tak zlacnené ľudové vydania v značnej miere vytláčajú jarmočné, tzv. *lubočnyje izdaniya*.

Na dedinách knihy predávali hlavne zemské samosprávne knižné sklady. Dlhé desaťročia si svoj význam zachovávali putujúci predavači – roznášači, ktorí obchodovali v malom a plnili vlastne úlohu podomových obchodníkov. Vravelo sa im *ofeni* (ofeňa, j. č.). Vidiek zásobovali knihami aj spoločenské organizácie, ako napríklad Petrohradský výbor gramotnosti (*Peterburgskij komitet gramotnosti*), ktorý bol zriadený pri Slobodnej ekonomickej spoločnosti (*Volnom ekonomičeskom obščestve*).

V spojitosti s uvedenými faktami je jednoznačné, že sa musela zákonite zhusťovať sieť verejných knižníc. Koncom XIX. storočia zahŕňala ľudové knižnice – čítarne, zemské knižnice, knižnice pri knižných skladoch. Začiatkom 90-tych rokov počet mestských knižníc a čítární zriadených spoločenskými organizáciami a samosprávnymi orgánmi, dosiahol počet 700 – 800. Používanie knižníc bolo zväčša bezplatné, ich počet sa neustále zväčšoval a významné miesto v kultúrnom a vedeckom živote krajiny si získavali najväčšie knižničné fondy Verejnej knižnice (*Publičnaja biblioteka*) a Knižnice akadémie vied (*Biblioteka akademii nauk*) v Petrohrade a Knižnica múzea Rumjanceva v Moskve (*Biblioteka Rumjancevskogo muzeja*).

S rozvojom technológie v tlačiarenskej výrobe či zavádzaním nových polygrafických strojov zlacnelo taktiež vydávanie novín a časopisov, zvyšoval sa aj ich náklad. Začiatkom 70-tych rokov XIX. storočia vychádzalo v Rusku okolo 350 periodík a začiatkom nového tisícročia ich počet prekročil počet tisíc. Zvyšuje sa tak význam, ale aj rozšírenie novín a tlače. Úlohu celoruského periodika plnili noviny M. N. Katkova *Moskovskije vedomosti* a osobitne treba vyzdvihnúť aj *Novoje vremja* A. S. Suvorina, ktorý si vytvoril monopol na predaj novín na železničných staniaciach. Medzi liberálnejšou inteligenciou boli obľúbené hlavne moskovské *Russkije vedomosti*. Rozšírená bola aj provinčná tlač, na váhe získavalo aj povolanie novinára.

V polovici XIX. storočia sa vyhranil špecificky ruský typ časopisov, určených pre určitý typ vzdelaného čitateľa. Vznikali takzvané „hrubé časopisy“ (*tolstye žurnaly*), ktoré boli zvyčajne mesačníkmi, mali spoločensko-politické zameranie, ponechávajúce si svoj štýl a štruktúru celé desaťročia. Obsahovali rôzne literárno-umelecké, publicistické, vedecké, kriticko-bibliografické články. V roku 1866 obnovil svoju činnosť liberálno-profesorský časopis pre intelektuálnu verejnosť pod názvom *Vestnik Jevropy*, ktorý vydával M. M. Stasiulevič. M. N. Katkov vydával známy *Russkij vestnik*, na stránkach ktorého sa publikovali diela najvyhranenejších ruských spisovateľov a jeho redaktor obhajoval hlavné princípy a hodnoty jednotného veľkého samoderžavného Ruska. V tradíciách demokratickejšej a liberálnejšej žurnalistiky vychádzali *Otečestvennyje zapisky*, ktorých hlavným redaktorom bol M. E. Saltykov-Ščedrin, ako aj *Russkoje bogat-*

stvo, ktoré vydávalo združenie spisovateľov, vyzdvihujúcich princípy *narodničestva*.

Je len pochopiteľné, že aj keď miestami len pozvoľný a na isté skupiny viazaný, no značný nárast vyššie opísaných a uvedených faktov musel súvisieť s rozvojom vedy ako takej. Tá z pragmatických dôvodov zodpovedala hlavne potrebám priemyslu a rozvoju techniky, no aj v tom narážala na rôzne problémy. Ruská vedecká obec sa však uchopila aj na zahraničných fórach. Od 60-tych rokov sa podľa jednotlivých odvetví zvolávali rôzne zjazdy odborníkov, ktorých výsledkom bolo vydávanie rôznych *Zapisok, Trudov, Protokolov* a pod. K. N. Timiriazev sa v roku 1894 vyslovil: „*Vezmite si teraz hocikaké vydanie nejakého zahraničného vedeckého časopisu a určite sa tam stretnete s ruským priezviskom*“ (Timiriazev 1938: 41).

Realita však bola pomerne komplikovaná. Ani ku koncu existencie Ruského impéria sa nepodarilo preklenúť priepastné rozdiely medzi vrstvami spoločnosti. Politické subjekty aj jedinci, ktorí sa podujali na politickú prácu sa často obmedzovali na dosiahnutie obmedzených individuálnych cieľov. Hlavným problémom zostával vyhranený vidiek, ktorý bol nezmieriiteľný voči reformným snahám predstaviteľov, pochádzajúcich z akýchkoľvek tried, či to bol šľachtic z Tolstého *Vzkriesenia*, alebo reformátor z vlastných sedliackych radov. Tento fakt konštatuje aj L. Heretz (2008: 116) a uvádza citát z knihy Stepana V. Anikina *Svojej dorogoj (Vlastnou cestou)*, v ktorom hlavný hrdina je klasický „*veľmi nábožný a nevynechá žiaden cirkevný sviatok, aby sa zúčastnil bohoslužby, avšak ani raz sa neposnažil zosúladiť svoj život s Kristovým učením. Ak v jeho chovaní aj bolo niečo „božské“, vyplývalo to akosi prirodzene z potrieb jeho mužického naturelu*“. „...*nemal rád duchovných kvôli ich materiálnemu zabezpečeniu, hoci sám bol dobre situovaný; nemal rád všakovakú dedinskú inteligenciu, ako zvykol vravieť, „svetských darmožráčov*“ (*mirskich nachlebnikov*). *Sám bol gramotný, no nestrpel učiteľov. Lekára a felčiara častoval ako mučiteľov (morily) a mäsiarov (živorezy). Keď sa prekotil cez cirkevný plot a ocitol sa pri škole, okamžite jeho myšlienky nasmeroval k nej: – Hej, ten učiteľský! To je Vám milý chlapík! Ty vyjedáš náš chlieb... krmíš sa? Nuž, len sa krm... príživuj sa... vyciciavaj...*“ (Anikin 1911: 37-38). Autor úryvku, Stepan Vasilievič Anikin, je presne ten archetyp intelektuálne pracujúceho človeka, odrážajúceho prechod človeka cez všetky úskalia existujúceho rozdelenia spoločnosti od sedliackeho syna až po poslanca Štátnej dумы. Pritom A. V. Anikin (1869-1919) nebol pôvodom etnický Rus, ale potomkom ugrofínskeho národa Mordvinov (z etnických Erzianov) a Mordovcov (skupina Mokšanov), ktorý sa po absolvovaní remeselnického učiteľstva samoštúdiom dopracoval až na učiteľský post a podieľal sa na organizácii učiteľského hnutia v Saratovskej gubernii. Začal publikovať v saratovských

novinách a od roku 1900 sa stal členom Strany socialistov-revolucionárov – eserov. Zúčastňoval sa miestnej komunálnej politiky a postupne prešiel od eserov k takzvanej *Trudovoj gruppe*, keďže bol zvolený do Prvej Štátnej dумы v apríli roku 1906 (Biovič 1906: 306). Hoci kandidoval aj do Druhej Štátnej dумы za Saratovskú guberniu, jeho kandidatúru anulovali, lebo podľa Senátneho výnosu mohli kandidovať iba roľníci-hospodári, disponujúci určitým statkom. Samozrejme, postupom času sa dostal do rozporu so zákonom, začal písať články do celoruských novín a časopisov, ako napr. *Russkoje bogatstvo*, *Vestnik Jevropy* či *Bodroje slovo*. Na chvíľu emigroval, no v organizačnej práci pokračoval aj po Októbrovom prevrate roku 1917. ku koncu života vydával časopis *Kooperativnaja mysl'*, zbieral a propagoval mordovský folklór, písal poviedky a príbehy zo života vidieckeho ľudu.

Anikin teda predstavoval typický príklad angažovaného nepriviligovaného intelektuála, kariéru ktorého naštartovala prvá ruská revolúcia, v ktorej prešiel od početnej pololegálnej politickej strany k užšiemu „parlamentnému“ krídlu takzvaných *trudovikov*. Cársky Manifest zo 17. novembra 1905, na podobu ktorého výrazne vplýval vtedajší premiér S. Ju. Vitte prakticky otvoril cestu ku konštitučnému parlamentarizmu. V rokoch 1905-1907 sa v Rusku vydávalo 3310 novín a časopisov, z ktorých 1497 malo spoločensko-politický charakter. Priamo počas spomínanej „buržoázno-demokratickej“ revolúcie vzniklo 1143 rôznych spoločensko-politických orgánov, kým do roku 1905 ich bolo len okolo 324 (údaje podľa Achmadulin 2008: 143-144). S postupnými politickými a spoločenskými zmenami naberali na obrátkach aj zmeny v mediálnom priestore, reprezentovanom samozrejme tlačovinami. Aj novinárska a žurnalistická práca nadobúdala slobodnejšie prvky, aj keď cenzúra bola stále v činnosti. V časopise *Russkoje bogatstvo*, ktorý bol jedným z najvýznamnejších časopisov tohto obdobia a do ktorého prispievali najvýznamnejší predstavitelia literárnej, publicistickej a vedeckej obce, dokonca napísal, ako uvádza Je. V. Achmadulin, že „ruská tlač začína mať charakter, pripomínajúci politickú tlač v Západnej Európe a Amerike“ (1906, No 5), čo sa nám však v danom vydaní overiť nepodarilo (*Russkoje bogatstvo* 1906, č. 5 /máj/). Ešte tesne pred prelomom storočí si spisovatelia, novinári a vedeckí pracovníci vytvárali svoje združenia. Vzniká združenie *Literárneho fondu*, *Sojuz vzaimopomoščii russkich pisatelej* (1896), *Russkoje obščestvo dejatelej pečatnogo dela* (1899) či *Russkoje literaturnoje obščestvo*, v ktorých pôsobili také osobnosti ako P. P. Gnedič, L. N. Tolstoj, A. F. Koni, A. P. Čechov, V. I. Nemirovič-Dančenko, D. N. Mamin-Sibiriak, V. G. Korolenko, P. B. Struve a iní. Vplyvné časopisy, akými boli *Vestnik Jevropy* alebo *Russkoje bogatstvo* sa snažili zvolávať celoruské zjazdy spisovateľov a novinárov, ktoré by vystupovali proti všadeprítomnej cenzúre. Známym historikom a dejateľom A. F. Koni už

po udalostiach z rokov 1905-1907 vyzýva „zborník *Vestnik Jevropy*“, ktorý sa stal k roku 1911 „literárne-politickým časopisom“, aby spolu so svojim šéfredaktorom „*vstal na bojovoj post*“ a čelil konzervačným snahám ako násádzanému „*tolstojovskému pseudoklasicizmu*“ v stredných školách, tak aj dejstvujúcej cenzúre, pretože povedané slovami Lamartina „*Il y a quelque chose de plus cruel que la cruauté personnelle – c'est la cruauté froide d'un système faux*“ (Je ešte niečo krutejšie, než osobná krutosť, a síce, chladná bezcitnosť falošného systému) (Koni 1989: 522).

Politické tlačéné médiá sa stali manifestačnými programami – Kadeti (konštituční demokrati) sa združovali okolo novín *Narodnaja svoboda*, *Reč a Tovarišč*, v Moskve to boli *Narodnoje delo* a *Narodnyj put'*. Sociálni demokrati začali vydávať svoje prvé legálne noviny *Novaja žizň* a *Borba*. Menševici sa organizovali okolo novín *Načalo* a *Moskovskaja gazeta*, vplyvní eseri sa zgrupovali spočiatku v obľúbených novinách *Syn Otečestva*, neskôr založili noviny *Golos* a *Delo naroda*. Anarchisti vydávali ako ináč noviny *Anarchia*, nechýbali ani hojne zastúpené monarchistické, až šovinistické, periodiká ako *Russkoje gosudarstvo* a *Rossija*. Najvplyvnejšími jednotaj zostávali neustále súperiace *Birževyje vedomosti*, *Moskovskije vedomosti*, *Novoje Vremja*, *Golos* či *Kyjevľanin*, z časopisov to boli už spomínané *Vestnik Jevropy*, *Russkaja mysl'*, *Severnyj vestnik*, *Russkoje bogatstvo* (Berezina i kol. 1965: 233, 367). Z hľadiska formovania spoločenského prostredia vo vzťahu k politickej realite a mediálnemu diskurzu tej doby, značnou výpovednou hodnotou disponujú veľmi obľúbené a početné satirické časopisy, ktorých v tom čase vychádzalo viac než sto. Politické nálady v nich značne kolísali, niektoré sa dlho neutržali, iné boli značne obľúbené až mienkotvorné. Medzi najznámejšie patrili *Satirikon*, *Pulemiot*, *Bič*, *Pugač*, *Župel*, *Žalo*, *Topor* a pod.

Záver

Problematika vzájomného ovplyvňovania sa politickej reality a mediálneho priestoru patrí medzi povestné dve strany tej istej mince. Každé národné prostredie má v tomto smere svoje osobitosti, ruská politická a mediálna scéna nie je výnimkou. Ako sme sa snažili načrtnúť vyššie, nami skúmané a analyzované obdobie prelomu XIX. a XX. st. s hlbším ponorom do polovice XIX. st. prináša veľmi zaujímavé poznatky. Tie sú zaujímavé už aj preto, že nemusia byť podrobené kritike marxistickej historiografie, hoci aj nami uvádzané a citované diela takejto vedeckej proveniencie sú na veľmi dobrej faktografickej a analytickej úrovni, sú však pomerne eklektické. Aj keď pri analýze a kritike ruských dejín neustále „*berieme na vedomie neu-*

stále poškľovanie po kategóriách ruského zaostávania, prijímaných už za normu“, je možno nutné „*viac než na výsledky neustálej reformnej schémy a modernizácie, sústrediť sa viac na analýzu východísk, pôvodu nutnosti reforiem a modernizačného procesu“* (Schmidt 2003: 193). Jedno bez druhého však nemôže logicky existovať. Aj preto sa pri opise politickej scény, politických procesov a ich vyjadrení v médiách dostávame na platformu ekonomických, sociálnych i politických problémov, vyjadrených a sformulovaných na podhubí literárnych a publicistických žánrov, ukotvených v periodickej tlači, vplývajúcej na širšie masy obyvateľstva. Aj preto sa pri charakteristike a periodizácii vzniku politických strán vraciame k polovici XIX. st. vtedy sa začína politické vymedzenie krúžkovej intelektuálnej činnosti, z ktorých sa budú grupovať organizácie straníckeho typu (Vernigorov 2001: 10). Tento počiatkový úsek trvá do začiatku 90. rokov XIX. st. a dáva možnosť vzniknúť prechodnému obdobiu, trvajúcemu do roku 1905.

V tomto úseku ruských dejín vznikajú prvé národne orientované politické strany zväčša socialistického, sociálne-demokratického a radikálneho razenia. Jasný predel v straníckej politickej pluralite uvádza poslednú záverečnú etapu etablovania sa klasických politických strán v Ruskom impériu, ktorá bola možná v dôsledku revolučných vystúpení v rokoch 1905 – 1907, jedným z výsledkov ktorých bol aj Manifest 17. októbra, ktorý mal za následok už v roku 1906 vznik 50 nových strán, pôsobiacich zväčša v národných prihraničných, často *inorodných* oblastiach. Ako takmer vo všetkých oblastiach, aj pri formovaní spektra politických strán, Rusko pracovalo v zrýchlenom tempe, ktoré vyústilo do ďalšej etapy konsolidácie politických strán, vedúceho však k ich postupnému zániku v dôsledku sformovania sa systému existencie a vedúcej úlohy jednej politickej strany po období rokov 1917 – 1918. Podobným spôsobom sa zmenilo aj mediálne spektrum, ktorému dominovali programové periodiká dominantnej politickej strany.

Literatúra

- ACHMADULIN, JE. V. (2008). *Istorija rossijskoj žurnalistiky načala XX veka*. Rostov-na-Donu: Izd-vo Južnogo federal'nogo universiteta.
- ANIKIN, S. V. (1911). Svojej dorogoj. In: Anikin. S. V. (ed.). *Derevenskije rasskazy*. Peterburg, vydavateľstvo neuvedené, s. 35–113.
- BEREZINA, V. G. i kol. (1965). *Očerki po istorii ruskoj žurnalistiki i kritiki. T. 2. Vtoraja polovina XIX veka*. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo universiteta.

- BIOVIČ, M. M. (1906) *Členy Gosudarstvennoj dумы. Naši deputaty: Per-vyj sozvyv, 1906-1911*. Moskva: Tipografija T-va I. D. Sytina.
- HERETZ, L. (2008). *Russia on the eve of modernity. Popular religion and traditional culture under last Tsars*. Cambridge, New York: Cambridge university press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497179>
- HILDERMEIER, M. (2004). *Russische revolution*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- HILDERMEIER, M. (2017). *Geschichte der Sowietunion 1917-1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates*. München: Verlag C. H. Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406714092>
- KONI, A. F. (1989). *Vospominanija o pisatel'ach*. Moskva: Izdatel'stvo „Pravda“.
- KUKSYN, A. N., KODIN, Je, V. (1993). *Političeskije partii Rossii*. Smolensk: Ježemesiačnik „Vdochnovenije“.
- MILOV, L. V. (pod. red.) (2006). *Istorija Rossii XX – načala XXI veka*. Moskva: „Eksmo“.
- MIRONOV, B. N. (2003). *Social'naja istorija Rossii perioda imperii (XVIII – načalo XX v.)*. *Genezis ličnosti, demokratičeskoj semji, graždanskogo obščestva i pravovogo gosudarstva. T. 1*. S.-Peterburg: DB.
- RUSSKOJE BOGATSTVO. (1906). *Ježemesiačnyj literaturnyj i političeskij žurnal. 1906, No 5 (maj)*. S.-Peterburg: Tipografija N. N. Klobukova. 168 s.
- SEMENNIKOVA, L. I. (1993). *Političeskije partii Rossii (pervaja četvert' XX v.)*. *Spravočnik*. Brjansk: Grani.
- SERVICE, R. (1985). *Lenin: A political life. Volume I. The Strenghts of Contradiction*. London: Macmilan Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-05591-3>
- SCHMIDT, Ch. (2003). *Russische Geschichte 1547-1917*. München: R. Oldenburg Verlag.
- SPIRIN, L. M. (1977). *Krušenije pomeščičjich i buržoaznych partij v Rossii (načalo XX v. – 1920)*. Moskva: Mysľ.
- TIMIRIAZEV, K. A. (1938). *Publičnyje reči: Prazdnik rusškoj nauky*. In: KOMAROV, V. L. (eds.). *Kliment Arkadievič Timiriazev. Sočinenija. T. V*. Moskva: OGIZ, Gos-je izd-vo kolchoznoj i sovchoznoj literatury, s. 37–51.
- TRIFONOV, Ju. (1986). *Neterpenije*. In: BARUZDIN, S. A., VERČENKO, JU. N. et al. (eds.). *Sobranije sočinenij. T. 3*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, s. 7–405.
- TROCKIJ, L. (2001). *Moja žizň*. Moskva: Vagrius.
- VAJSKOPF, M. (2001). *Pisatel' Stalin*. Moskva: „Novoje literaturnoje obozrenije“.

- VERNIGOROV, V. I. (2001). *Političeskije partii i obščestvennyje dviženija v Rossii i Belarusi: vtoraja polovina XIX – pervaja tret' XX veka*. Minsk: „Amalfeja“.
- WALDRON, P. (1997). *The End of Imperial Russia*. New York: Palgrave, Macmilan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-25483-5>
- ZEVELEV, A. I. (red.). (1994). *Istorija političeskich partij Rossii*. Moskva: Vysšaja škola.

Kontakt:

prof. PhDr. Ľubomír Guzi, PhD.

Inštitút rusistiky

Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

Email Address: lubomir.guzi@unipo.sk

ORCID: ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2395-2875>

Institute of Russian Studies

Faculty of Arts

University of Prešov